

ΜΑΝΙΑΤΑΙ ΕΙΣ ΖΑΚΥΝΘΟΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Α'. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΝΙΚΛΩΝ - ΝΙΚΑΙΑΝΩΝ

(1554 - 1859)

ΥΠΟ

ΔΙΚΑΙΟΥ ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ κατάσταση ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Πελοπόννησον εὐθὺς μετὰ τὴν Ἀλωσιν καὶ ἡ ρῆξις τῆς Βενετίας μὲ τοὺς Τούρκους (1463) ἠνάγκασε πολλοὺς τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου νὰ μετοικήσουν εἰς Ζάκυνθον.

Περισσότεροι τῶν δέκα χιλιάδων Πελοποννησίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν σκληρότητα τῶν Ὀθωμανῶν καὶ κατόπιν ἀδείας τοῦ Λορεδανοῦ, ἀρχηγοῦ τῆς εἰς τὰς νήσους Βενετικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, μετόκησαν τῷ 1464 οἰκογενειακῶς εἰς Ζάκυνθον, ταχθέντες ὑπὸ τὴν Βενετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τοῦ Μιχαὴλ Ράλλη, διοικητοῦ τῶν εἰς Ζάκυνθον σταθμευόντων Στρατιωτῶν. Εἰς τοὺς Πελοποννησίους τούτους ἐδόθησαν γαῖαι ἀκαλλιέργητοι, τὰς ὁποίας ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐφύτευσαν δι' ἀμπέλων καὶ ἄλλων ὀπωροφόρων δένδρων ¹⁾.

Οὕτω, κατὰ τὰ δέκα ἔξ ἔτη (1463-1479) τοῦ πολέμου μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων αἱ Ἰόνιοι νῆσοι εἶχον ἀποβῆ ἄσυλον πολλῶν χιλιάδων προσφύγων ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι κατῴρθωσαν νὰ μεταβάλουν τοὺς ἀφόρους ἀγρούς εἰς ἀνθῶνας ²⁾.

Τὰ δημιουργηθέντα δὲ τότε πολεμικὰ σώματα τῶν Ἑλλήνων Στρατιωτῶν, ἰδίως μάλιστα ἐν Μάνη ὅπου εἶχε συγκροτηθῇ ἡ περίφημος Luogotenenza della Strata di Maina (Στρατόπεδον τῶν ἐν Μάνη Στρατιωτῶν), προσέφερον σημαντι-

¹⁾ Ν. ΚΑΤΡΑΜΗ, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880 σ. 48. Πρβ. - Α. Χ. ΖΩΗ, Στατιστικὴ τῆς νήσου Ζακύνθου. Περιοδ. *Μοῦσαι* 1896 φύλλ. 101 σ. 624 - 625. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, Ἡ Ζάκυνθος ὅπως τὴν εἶδαν οἱ περιηγηταί. *Ἡμερολ. Μεγάλης Ἑλλάδος* 1930 σ. 172 κ.ἐξ.

²⁾ ΟΥΪΛ. ΜΙΛΛΕΡ, (Μετάφρ. Σ. Λάμπρου), Ἡ Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι 2 (1909-1910) σ. 220. Πρβ. Α. Χ. ΖΩΗ, *Μοῦσαι* 42 (1936) φύλλ. 957 σ. 2.

κὰς ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Βενετούς¹⁾. Οὗτοι εὗρισκον πάντοτε τοὺς Μανιάτας προθύμους εἰς τοὺς πολέμους, ἀλλὰ καὶ πάντοτε τοὺς ἐγκατέλειπον ἐν τέλει.

Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν ἐπέτυχον πολλά, ἀλλ' εἶχον ἄδοξον τέλος, διότι ἡ Βενετία διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1479 ἐγκατέλειπεν ἐντελῶς τοὺς Ἑλληνας. Ὡς πρὸς τὴν Μάνην ἐπροφασίσθη ὅτι καὶ πρότερον δὲν ὑπήγετο αὕτη ὑπὸ τὴν Βενετίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τὴν ὁποίαν διεδέχθη φυσικῶς ἡ Ὀθωμανικὴ²⁾. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Τούρκοι ἅμα τῇ εἰρήνῃ ἐζήτησαν τὴν διάλυσιν τῶν ἑλληνικῶν τούτων σωμάτων, οἱ δὲ Βενετοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποκηρύξουν τὸν Μπούαν καὶ τὸν Κλαδᾶν (τοῦτον μάλιστα καὶ νὰ ἐπικηρύξουν, ὁρίσαντες δι' ἀποφάσεως τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τῆς 23 Ἰανουαρίου 1480 ἄμοιβὴν 10 χιλιάδων ὑπερπύρων Μεθώνης³⁾).

Ἐκ τῶν νήσων ἡ Ζάκυνθος, ὥς γειτνιάζουσα περισσότερον μὲ τὴν Πελοπόννησον, ἐδέχθη καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν φυγάδων⁴⁾. Ἰδίως πολλοὶ κατέφυγον εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν παραχώρησίν της ἐκ μέρους τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Βενετούς (1483) καὶ τὴν δημοσίευσιν προκηρύξεως τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, διὰ τῆς ὁποίας ἐκαλοῦντο πάντες οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν νῆσον, πρὸς πύκνωσιν τοῦ ἔνεκα διαφόρων αἰτίων ἀραιωθέντος πληθυσμοῦ αὐτῆς⁵⁾.

Οἱ Βενετοὶ ἐνδιεφέρθησαν κυρίως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν νῆσον Στρατιωτῶν, ἵνα οὗτοι χρησιμεύσουν διὰ τὴν προστασίαν τῆς νήσου. Εἰς βραχὺ δὲ χρονικὸν διάστημα οἱ Στρατιῶται τῆς Ζακύνθου ἀνῆλθον εἰς 1500 οἰκογενείας⁶⁾.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων ἔσπευσαν τότε καὶ πολλοὶ Μανιάται, ἐπῆλθε δὲ μεγάλη ἀνάμειξις πληθυσμοῦ καὶ γλώσσης εἰς τὴν νῆσον, ὥστε οἱ Βενετοὶ διοικηταὶ ἀπέδιδον εἰς τοῦτο καὶ τὴν δυσκολίαν τῆς τηρήσεως τῆς τάξεως. Ἐπὶ πλέον οἱ Μανιάται μετανάσται ἐτήρουν καὶ πρὸς τοὺς Ζακυνθίους τὴν συνήθειαν τῆς ἐκδικήσεως τοῦ αἵματος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ φόνοι ἦσαν συχνοί⁷⁾.

Πρὸς τούτοις ἡ ἀπώλεια τῆς Ναυπάκτου, Μεθώνης καὶ Κορώνης καὶ ἡ ἐν

¹⁾ Α. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ἡ Μάνη καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία Ἀθῆναι 1923, σ. 46-48.

²⁾ *Αὐτόθι* σ. 21.

³⁾ *Αὐτόθι* σ. 27.

⁴⁾ Α. Χ. ΖΩΗ, Ἱστορία συνοπτικὴ τῆς Ζακύνθου. Πανηγυρικὸν τεῦχος ἑκατονταετηρίδος Δ. Σολωμοῦ, σ. 507. - Περβ. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, Ἡ Ἑπτάνησος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, Ἀθῆναι 1942, σ. 9.

⁵⁾ ΟΥΙΑ. ΜΙΛΛΕΡ - Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 307. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 24, 27.

⁶⁾ ΟΥΙΑ. ΜΙΛΛΕΡ - Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 307, 207. - Περβ. Α. Χ. ΖΩΗ, *Μοῦσαι* 1896, φύλλ. 101, σ. 625.

⁷⁾ ΟΥΙΑ. ΜΙΛΛΕΡ - Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 311.

ἔτει 1540 ἐγκατάλειψις ἐκ μέρους τῶν Βενετῶν τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Ναυπλίου, τῶν τελευταίων κτήσεων ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, εἶχεν ὥς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν εἰς εὐρυτέραν ἑκτασιν μετανάστευσιν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὰς ἄλλας Ἰονίους νήσους καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον ¹⁾).

Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 1546, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Βενετοῦ Προβλεπτοῦ πρὸς τὸν Δόγην, οἱ Κορωναῖοι καὶ οἱ Μανιάται ἦσαν τόσον πολλοὶ ἐν Ζακύνθῳ, ὥστε ἐνούμενοι εἰς τὸ συμβούλιον ἀνεδείκνυνον κατ' ἔτος τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των ἀξιούς, προκαλοῦντες οὕτω τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐντοπίων καὶ τὴν ἔνεκα τούτου ἑκφρασιν παραπόνων ἐκ μέρους των ²⁾).

Φαίνεται δέ, ὅτι οἱ πρῶτοι ἐγκατασταθέντες Μανιάται εἰς τὴν Ζάκυνθον ἦσαν Στρατιῶται. Διότι τῷ 1494 ἤδη μαρτυρεῖται ἐγκατεστημένη εἰς Ζάκυνθον ἐκ Μάνης οἰκογένεια Σκιαδοπούλου ³⁾, τῆς ὁποίας μέλη ὁ *Guagni*, ὁ *Francho* καὶ *Jani Schiadoroli* ἀναφέρονται ὡς Στρατιῶται ⁴⁾. Ἄλλος Σκιαδόπουλος ὀνόματι Γεώργιος συναντᾶται τὸ αὐτὸ ἔτος ὡς Στρατιώτης ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἀργότερον τῷ 1506 εἰς Ζάκυνθον ⁵⁾).

Ὀλίγον βραδύτερον, τῷ 1509, «ὁ Θεόδωρος Μελισσηνὸς ἀπὸ τὸν Ζυγὸν τῆς Μάνης» καὶ δὴ ἐκ τοῦ χωρίου Πραστείου, εὕρισκόμενος εἰς Ζάκυνθον, καταλείπει διὰ διαθήκης εἰς τὴν σύζυγον καὶ τὸν υἱὸν του, πλὴν τῶν ἄλλων πραγμάτων καὶ τὸ «δοξάρι, ταρκάσι, τὸ σπαθὶ καὶ τὸ σκουτάρι», δηλ. τὴν στρατιωτικὴν πανοπλίαν του.

Ἐκ Μάνης ἐπίσης κατήγετο ἡ ἐν Ζακύνθῳ οἰκογένεια τῶν Κοντοστάβλων, ἣτις ἐπὶ Βενετοκρατίας ἦτο μία τῶν ἐξεχουσῶν τῆς νήσου. Ἡ στρατιωτικὴ δὲ παράδοσις τῆς οἰκογενείας ταύτης δηλοῦται σαφῶς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀνδρέου Κοντοστάβλου, ὅστις, ἐκ Νεταρίων (Ταιναρίων) ἐπαρχίας Λακεδαιμονίας καταγόμενος, ὑπῆρξε Στρατιώτης ἐμπειρότατος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ πέμπτου, καθὼς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ εὕρισκομένου ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας ⁶⁾).

Ἡ ἀθρόα ἐγκατάστασις Μανιατῶν εἰς τὴν νῆσον εἶχεν ὥς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν στενωτέραν ἐπικοινωνίαν τῶν κατοίκων μεταξὺ των.

¹⁾ Δ. Β. ΒΑΓΔΙΚΑΚΟΥ, Γενεαλογικὰ τῆς Ἀγγελικῆς Νίκλη-Σολωμοῦ. *Ἀθηνᾶ* 52 (1948) σ. 328.

²⁾ Κ. ΣΑΘΑ, *Monumenta Historiae Hellenicae* VI σ. 275.

³⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, *Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου*. Ζάκυνθος 1898 σ. 1014.

⁴⁾ Κ. ΣΑΘΑ, ἔνθ' ἄνωτ. V. σ. 17, 19, 20.

⁵⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, *Λεξικὸν κλπ.*, ἔνθ' ἄνωτ.

⁶⁾ Πλείονα βλ. Δ. Β. ΒΑΓΔΙΚΑΚΟΥ, Μελισσηνοὶ καὶ Κοντόσταβλοι ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον 1509. *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας* 3 (1951), 141-166.

1. Σχέσεις Μανιατών και Ζακύνθου.

Αί οὕτω ἀναπτυχθεῖσαι σχέσεις Βενετῶν, Ζακυνθίων καὶ Μανιατῶν διηυκόλυνον καὶ τὴν ἐμπορικὴν ἐποικιογνωρίαν μεταξὺ τῶν.

Ἐκ τῶν παλαιότερων σχετικῶν γραπτῶν τεκμηρίων εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Λ. Χ. Ζώη¹⁾ δημοσιευθὲν ἐκ τοῦ Ἀρχείου²⁾ τῆς νήσου ἔγγραφο τοῦ 1594, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης διότι, σὺν τοῖς ἄλλοις, καθορίζει περιοχὰς αἱ ὁποῖαι τότε παρῆγον καὶ ἐξῆγον πρὸς ἐμπόριον «βελανίδι». Σήμερον εἰς μερικὰς τῶν περιοχῶν τούτων ἡ δοῦς ἔχει τελείως ἐκλείψει καὶ διατηρεῖται ὡς ἀνάμνησις μόνον ἢ ὑπαρξίς σχετικῶν τοπωνυμίων, ὡς Ἀργὰ ἢ, Δεντροτό, Δεντροτά, Δέντρακας ὁ, Δεντρούλλι τό, Αργὺ τό, Βαλανιδεὰ ἢ, κλπ.

Ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία συνεχίζεται καὶ μετὰ ταῦτα. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν τεσσάρων ὑπομνημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπέβαλε τῷ 1618 ὁ κόμης Σατωρενὼ μετὰ τοῦ Πέτρου Μεδίκου πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Νεβέρ, ἀναφέρεται ὅτι οἱ Μανιαῖται «ἐκ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης ἔχουν ἀρκετὰ καλοὺς λιμένας εἰς τοὺς ὁποῖους δέχονται λίαν ἐλευθέρως πάντας τοὺς Χριστιανοὺς οἵτινες ἤθελον προσορμισθῶσιν ἐκεῖ, ἀλλὰ οὐδέποτε Τούρκους. Ἔχουν ἀρκετὸν σῆτον, καρποὺς καὶ ζῶα διὰ τὴν ζωοτροφίαν τῶν ἀφοῦ ἐμπορεύονται ἀκόμη ἐξ αὐτῶν μέ τινας Βενετικὰς νήσους καὶ ἄλλας τοῦ Ἀρχιπελάγους»³⁾.

Οἱ Μανιαῖται καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψίν των ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη (1660) δὲν ἀπεθαρρύνθησαν, δὲν ὑπετάχθησαν καὶ οὔτε ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους⁴⁾. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατεχομένας νήσους, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἡ μεταξὺ Ζακύνθου καὶ Μάνης ἐπικοινωνία.

Κατὰ τὸ ἔτος δὲ 1676 ὁ παρακολουθήσας τὴν εἰς Κορσικὴν ἀποικίαν τῶν Μανιατῶν ἐπίσκοπος Μαΐνης Παρθένιος Καλκανδῆς, ἀνακρινόμενος εἰς τὴν Γένοβαν, ἀνέφερεν ὅτι θαλασσινοὶ Μανιαῖται «ἐταξίδευσαν μὲ φρεγάδες καὶ μετέφεραν ζῶα καὶ ἄλλα τρόφιμα στὴ Ζάκυνθο καὶ σὲ ἄλλα μέρη»⁵⁾.

Ἡ νῆσος ἐχρησίμευσε καὶ ὡς ἐνδιάμεσος σταθμὸς κατὰ τοὺς πρὸς Δ. ἀποικισμοὺς τῶν Μανιατῶν. Ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀνωτέρω ἐπισκόπου μανθάνομεν

¹⁾ Ἐν Μαλεβῷ 4 (1923) φύλλ. 32 σ. 181.

²⁾ Συμβολαιογράφος ἱερεὺς Ἰωάννης Μακρῆς (1580-1606).

³⁾ Α. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 71. - Πρβ. Λ. Χ. ΖΩΗ, Μαλεβός 4 (1924) φύλλ. 33' σ. 191 καὶ φύλλ. 34, σ. 203.

⁴⁾ Ἀντόθι σ. 83.

⁵⁾ Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΥ, Μεγάλη Ἑλλάς, Ἀθήναι 1944, σ. 135.

ὅτι τῷ 1673 διὰ πρώτην φοράν 120 Μανιάται πρόσφυγες «ἐπῆγαν στή Ζάκυνθο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐμπαρκαρίσθησαν διὰ τὸ Λιβόρνο σ' ἓνα καράβι ζακυνθινό»¹.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐπίσης 1674 εὐρίσκονται εἰς Ζάκυνθον ἀπεσταλμένοι τῶν Μανιατῶν διὰ τὴν ναύλωσιν πλοίου πρὸς μεταφορὰν Μανιατῶν οἰκογενειακῶς ἀπὸ τὸ πόρτο Καλαμίτσι (παρὰ τὸ Πραστειὸν τῆς Καρδαμύλης) εἰς τὸν Τάραντα ἢ τὸ Ὀτράντο ἢ τὸ Λέτσε δηλ. εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Grecia Salentina²).

Ἀλλὰ στενὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐπικοινωνία τῆς Μάνης μετὰ τῆς Ζακύνθου κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐπιθέσεως τῶν Βενετῶν. Τότε οἱ Μανιάται ἐτοιμάζονται πάλιν δι' ἐξέγερσιν καὶ ταξιδεύουν εἰς τὴν Ζάκυνθον διὰ τὴν προμήθειαν πυρομαχικῶν. Τῷ «1684 Ὀκτωβρίου 20» — γράφει ὁ Μάτεσης εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του³) — «ἦρθαν δύο γαλιότες ὁ Φαραὸς καὶ ὁ Βουργάρης ἀπὸ τῆς Μάνης καὶ ἐφέραν δέκα Μανιάτες καὶ ἐπήγανε στὸν καπετὰν γκενεράλε νὰ τοὺς δώσῃ μπούλμπερι, μπάλες καὶ ἄρματα νὰ πᾶνε κόντρα στοὺς Τούρκους, καὶ ἀφέντης τοὺς εἶπε πὼς τὴν ἄνοιξι πάγει ἰν περσόνα». Ὁ Μάτεσης ἀναφέρει καὶ ἄλλας περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας Μανιάται κατὰ τὸ 1685 μετέβησαν εἰς τὴν Ζάκυνθον διὰ τὴν παραλαβὴν πυρομαχικῶν.

Μεγαλυτέρα ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἐπικοινωνία κατὰ τὰ ἔτη τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας (1685 - 1715).

Ἐλευθέρως τότε οἱ Μανιάται ἔπλεον πρὸς τὴν Ζάκυνθον ἀλλὰ καὶ οἱ Ζακύνθιοι μετέφερον πρὸς πώλησιν ἐμπορεύματα, ἰδίως οἶνον, εἰς τὴν Μάνην⁴).

Νέον ρεῦμα μεταναστῶν ἐκ Μάνης εἰς τὴν Ζάκυνθον ἔχομεν μετὰ τὰ Ὀρλωφικά. Συνεκροτήθη τότε ὁλόκληρον Τάγμα ἐκ πεντακοσίων περίπου Μανιατῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν υἱῶν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πιέρρου καὶ Γεωργάκη Μπεηζαδὲ Γρηγοράκη. Οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐνεργοῦν ἐναντίον τῶν Τούρκων διὰ τοῦτο καὶ ἡ οἰκογένειά των ἐν Μάνη σκληρῶς καταδιώχθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν⁵). Οἱ Κουμουνδουράκαι καταδιωκόμενοι ἐσώζοντο εἰς τὴν Ζάκυνθον πρὸ τοῦ 1808⁶).

¹) *Αὐτόθι* σ. 133.

²) Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Ἀποικία Μανιατῶν. *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας* 2 (1950) σ. 153 κ. ἐξ.

³) Κ. ΣΑΘΑ, *Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα* Α. 1867, σ. 198.

⁴) Ἰδὲ κατωτέρω ἀνέκδοτον ἐγγραφον ἀριθ. 63 τῆς 11 Μαΐου 1709.

⁵) ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Ἱστορικαὶ Ἀλήθειαι συμβάντων τινῶν τῆς Μάνης ἀπὸ τοῦ 1769 καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ Τζανέτμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης καὶ ἡ Οἰκογένειά του Ἀθῆναι 1858 σ. 28. — Πρβ. Κ. Ν. ΡΑΔΟΥ, Οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ Ἀρματωλοὶ ἐν Ἑπτανήσῳ (1804-1815). Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ* Ἀθῆναι 1916, σ. 34, 38, 41. — Α. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, *ἐνθ' ἄνωτ.* σ. 218 κ. ἐξ.

⁶) Π. ΧΙΩΤΟΥ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα 3 σελ. 898.

Πλήν τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν, οὕτως εἰπεῖν, σχέσεων, καὶ ὑποθέσεις ἀστικοῦ δικαίου συχνὰ ἐνεφανίζοντο πρὸς λύσιν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν τούτων.

Οὕτω, ἐν ἔτει 1683 συνωμολογήθη γάμος μεταξὺ τοῦ ἐκ Μάνης καὶ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐγκατεστημένου εἰς Ζάκυνθον Ἰωάννου Κουτζάντη τοῦ Θεοφίλου καὶ τῆς Παρασκευῆς Σκεπασταρᾶ χήρας Γεωργίου Μανιάτη. Μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ἀναχωρήσας ὁ Κουτζάντης ἐκ Ζακύνθου καὶ μεταβὰς εἰς τὴν πατρίδα του Μάνην ἠκολούθησε τὸν μοναχικὸν βίον. Τοῦτο ὅμως ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν σύζυγόν του, ἡ ὁποία καὶ δι' ἀναφορᾶς πρὸς τὴν διοίκησιν Ζακύνθου ἐζήτησε τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς προικὸς αὐτῆς. Ἡ διοικήσις ἐνέκρινε ταῦτα τῷ 1709, κατόπιν βεβαιώσεως τοῦ ἐπισκόπου Ζαρνάτας Θεοῦ Μπούβαλη ¹⁾, ὅτι ὄντως ὁ Κουτζάντης εἶχε περιβληθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ²⁾.

Καὶ ἐξ ὑποθέσεων πειρατείας ἀκόμη ὑπάρχουν στοιχεῖα μαρτυροῦντα τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς Μάνης μετὰ τῆς Ζακύνθου. Ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1717 οἱ πειρατικῶς ἐναντίον τῶν Μανιατῶν δράσαντες κατέφυγον εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ ἐγένετο τοῦτο γνωστὸν, οἱ πρόκριτοι τῆς Μάνης ἔπεμψαν ἐπιτροπὴν πρὸς τὸν Προβλεπτὴν Ζακύνθου καταγγέλλοντες τὴν πρᾶξιν καὶ ζητοῦντες τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀφαιρεθέντων. Τὸ ἐγγραφον κατατεθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Παναγιώτου Κοσμᾶ Γερακάρη καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κοσμᾶ Γερακάρη διαλαμβάνει περὶ τῆς πειρατείας ταύτης, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι γνωστὸν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τῶν Βενετικῶν ἀρχῶν ³⁾.

Πλήν τούτου, καὶ δι' ἑτέραν ὑπόθεσιν πειρατείας τοῦ 1801 δημιουργεῖται ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ Μπέη τῆς Μάνης Ἀντώνμπεη Γρηγοράκη καὶ τοῦ Κουμαντάντε τῆς νήσου Ζακύνθου ⁴⁾.

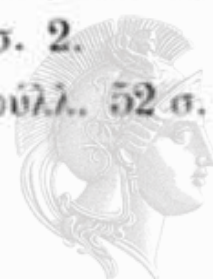
Ταξιδεύοντες λοιπὸν οἱ Μανιάται εἰς τὴν Ζάκυνθον μετέβαινον ἐκεῖ ὥς εἰς τόπους γνωρίμους, καθ' ὅσον εὔρισκον καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία τῆς νήσου ἐγκατεστημένους πολλοὺς συμπατριώτας των, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐφιλοξενοῦντο. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνωτέρω πειρατείας τοῦ 1801 ἀναφέρεται, ὅτι εἰς τὴν οἰκίαν

¹⁾ Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1618 ἐκ Μάνης (βλ. Α. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 69) πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Νεβέρ ὑπογράφεται μεταξὺ τῶν ἄλλων καί: «Κωνσταντὶς Πουβαλος στεργομε το ἄνοθε με τι γενια μου κε με ολι τι Ζαρνάτα». Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπωνύμου. Μπούβαλης - Ποῦβαλος πρβ. Νίκλος - Νίκλης βλ. Δ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ Νίκλων - Νιζλιάνων τῆς Μάνης. Ἀθηνᾶ 53 (1949, σ. 150 κ.ἐξ.

²⁾ Α. Χ. ΖΩΗ, Ἐπικοπικὸν ἐγγραφον Ζαρνάτας. Μαλεβός 5 (1925) φύλλ. 50 σ. 403.

³⁾ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Χ. ΖΩΗ, ἐν Μούσαις 44 (1937) φύλλ. 967, σ. 2.

⁴⁾ Α. Χ. ΖΩΗ, Μιὰ ληστοπειρατεία κατὰ τὸ 1801. Μαλεβός 5 (1925) φύλλ. 52 σ. 427 κ.ἐξ.

τοῦ Μανιάτου Ἀνδρέα Μανιατάκη συχνὰ μετέβαινον πολλοὶ ἐκ Μάνης ¹⁾).

Ἡ κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο διάστημα ἐγκατάστασις καὶ ἐπικοινωνία τῶν Μανιατῶν μετὰ τῆς Ζακύνθου ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς γλώσσης τῆς νήσου. Αἱ περὶ ἐκδικήσεως ἀντιλήψεις τῶν Μανιατῶν ἐπέδρασαν ἐν μέρει καὶ εἰς τοὺς Ζακυνθίους, τὸ δὲ γλωσσικὸν ἰδίωμα τούτων ἔχει καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ιδιώματος τῆς Μάνης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἐγκατάστασιν συμπαγοῦς πληθυσμοῦ.

Λεπτομερὲς συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν δύο τούτων ιδιωμάτων ἐκφεύγει τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης μελέτης. Ἀναφέρω μόνον ὡς κύριον γνώρισμα καὶ τῶν δύο τὸ ἀσυνίζητον τῶν εἰς -ία ὀνομάτων, τῶν ὁποίων τύποι ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἔγγραφα. Οὕτως ἀσυνίζήτως προφέρονται τὰ εἰς -ία θηλυκὰ καὶ τὰ εἰς *ί-ιο* (πληθ. -ία), εἰς οὐδέτερα οἶον: Θηλ. *ἀλλαξία*, *ἀλλαξαφεντία*, *ἀναποδία*, *ἀπιδία*, *ἀρεσκειά*, *ἀσκημία*, *βγαρσία*, *βρισία*, *γαληφία*, *γροθία*, *δεκατία*, *δεκαρία*, *ἐξοδία*, *ἐσοδεία*, *ζειρία*, *ζημία*, *θερμαλατία*, *κακογνωμία*, *καλοτυχία*, *κακοτυχία*, *κακοφωνία*, *κλειφία*, *κληρονομία*, κλπ. οὐδ.: *αὐτία*, *βοντοσία*, *γατία*, *κερία*, *κουπία*, *κλειδία*, *νησία*, *παιδία*, *σκουφία*, *ταφία* κλπ. *λιτρουβεῖο*, *μπαρμπερεῖο*, *ταφειῖο*, *φουραρεῖο* κλπ.

Ἔχομεν ἐπίσης καὶ ἐπίδοσιν τῶν εἰς -έας ὀνομάτων οἶον: *βασιλέας*, *βαφέας*, *Βλατσέας*, *Γερέας*, *Κολέας*, *Κουτέας*, *Κουβαλέας*, *Μπινέας* κλπ.

Καὶ τοπωνύμια κυριώνυμα μαρτυροῦν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Μανιατῶν ὡς:

Τοῦ Μανιάτη τὸ στρώμα ²⁾ (χωρίον Κοίλιωμένος). *Δοξαρά* τοῦ ³⁾, *Δοξαρά* ὁ μῦλος, τοῦ (1678), *Δοξαράϊκα*, τὰ (χωρία Λιθακιά, Πισινῶντας ⁴⁾), *Κουτούφαρη*, τοῦ ⁵⁾, *Καρούμπα ἢ Σπηλαία*, τοῦ (χωρίον Κερί ⁶⁾), *Μπράτη ἢ Ράχη*, τοῦ ⁷⁾, *Μπράτη ἢ Σπηλαία*, τοῦ ⁸⁾, *Τρούπον ἢ Μέλισσα*, τοῦ ⁹⁾, *Χαμαραῖκα* (χωρ. Γύρι ¹⁰⁾), *Κοντοσταβλῖνα*, ἢ ¹¹⁾, (χωρ. Κοίλιωμένος), *Μεσσαλᾶ*, τοῦ ¹²⁾, (χωρ. Μικρὸν Γαλάρου) κ.ἄ.

Ἐπίσης σχετικὰ πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

1) *Μανιάτης*, ὁ ¹³⁾. Ὡς παρωνύμιον ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ εἶτα ὡς ἐπώνυμον (χωρ. Ἀναφωνήτρα κ.ἄ.).

¹⁾ *Ἀντόθι* σ. 428.

Κ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὴν γραμματικὴν τοῦ Ζακυνθίου γλωσσικοῦ ιδιώματος, *Ἀθηνᾶ* 25 (1913) σ. 149-205. - Πρβ. Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, ΜΝΕ, 7. 340.

²⁾ Χ. Ι. Α., (= Χειρογρ. Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ) 603 σ. 138.

³⁾ *Ἀντόθι* σ. 136. ⁴⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, Λεξ. σ. 293, 1678.

⁵⁾ Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Ἀποικία Μανιατῶν. *Ἐπετηρ. Μεσαιων. Ἀρχείου* 2 (1942-50) 156.

⁶⁾ Χ. Ι. Α. 603, σ. 140. ⁷⁾ *Ἀντόθι* σ. 115. ⁸⁾ *Ἀντόθι* σ. 118. ⁹⁾ *Ἀντόθι* σ. 125.

¹⁰⁾ *Ἀντόθι* σ. 117. ¹¹⁾ *Ἀντόθι* σ. 136. ¹²⁾ *Ἀντόθι* σ. 131.

¹³⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, Μαλεβός 5, 1925, σ. 603.

2) *Μανιατάκης*, ὁ ¹⁾ (ὡς ἐπώνυμον).

3) *Μανιάτικος*, ὁ ²⁾ ὁ ἐκ Σπάρτης. Εἶναι δὲ τοῦτο χαρακτηριστικὸν διότι τότε ἡ Μάνη ἐλέγετο ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον καὶ Σπάρτη. Ἡ ἐπωνυμία αὕτη διετηρήθη καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος ³⁾. Ἡ περὶ τὴν Ἀνάληψιν συνοικία ἦτο γνωστὴ ὡς *Μανιάτικα*.

4) Γνωστὴ εἰς Ζάκυνθον εἶναι ἡ φρ. *Μανιάτικη ἢ καλύβα σου κι' ἐγὼ κρατῶ τὴν κλεῖδα σου*, διὰ τοὺς παραμελοῦντας τὰ ἑαυτῶν πράγματα καὶ διατρέχοντας τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωσι ταῦτα διαρπαζόμενα ⁴⁾.

5) *Τὸ θερίο τοῦ Μάνης*. Ἐπὶ τῶν ὑπερβολικῶς ὀργιζομένων καὶ ἀτιθάσων ⁵⁾.

6) *Σκιαδόπουλον*, τοῦ. Εἶδος σταφυλῆς, τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν ἐκ Μάνης ἡ οἰκογένεια Σκιαδοπούλου ὅτε ἐγκατεστάθη εἰς Ζάκυνθον ⁶⁾, καὶ τοπων. χωρίου Γύρι ⁷⁾.

Πολλὰ εἶναι αἱ γνωσταὶ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι ἐκ Μάνης ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν νῆσον, μία δὲ τούτων εἶναι καὶ ἡ τῶν *Νίκλων*, τῶν ἐν Μάνη μεταγενεστέρως καὶ σήμερον καλουμένων ἄλλως *Νικλιάνων*, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται ἅπαντα τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἔγγραφα. Ἡ παλαιότερα μέχρι σήμερον μνεῖα περὶ τούτων ἐν Ζακύνθῳ ἀνάγεται εἰς τὸ 1554 ⁸⁾. Παλαιότερον εὑρεται τὸ ὄνομα *Leo (Leone) Nichlo* ἐν ἔτει 1521 ⁹⁾. Μετὰ ταῦτα μαρτυροῦνται μέχρι τοῦ 1859 καὶ ὑστερώτερον, ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον ὅμως *Φινωμένος*, τὸ ὁποῖον συναντᾶται ὡς παρωνύμιον τῶν Νίκλων τῷ 1745 (*Νικολὸς Νίκλος λεγόμενος Φινωμένος* ¹⁰⁾), καὶ μετὰ ταῦτα τῷ 1817 (*Nicolo Niclo Finomeno* ¹¹⁾).

2. Προέλευσις τῶν ἐγγράφων.

Ἄπαντα τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1653-1824, εἰς τὰ

¹⁾ *Αὐτόθι* σ. 428. ²⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, *Λεξικὸν* σ. 567.

³⁾ Σ. ΚΟΥΓΕΛ, Στρατιωτικὸς κανονισμὸς τοῦ στρατοῦ τῆς Μάνης κατὰ τὸν Ἀγῶνα. *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν* «Ἐμπρὸς» 25 Μαρτίου 1948 σ. 3.

⁴⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 567. ⁵⁾ *Αὐτόθι* σ. 1129. ⁶⁾ *Αὐτόθι* σ. 1014.

⁷⁾ Χ. Ι. Α. 603 σ. 116. ⁸⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, *Λεξικὸν* σ. 723.

⁹⁾ MARINO SANUIO, *Diarii*, Venezia τόμ. 30 MDCCXCI σ. 448. (Ἀνακοίνωσις τοῦ φιλίστορος ἱατροῦ καὶ φίλου κ. Στ. Παξιμαδοπούλου).

¹⁰⁾ Ἀρχαιοφυλακεῖον Ζακύνθου. Συμβολαιογράφος Σ. Νεράντζης σ. 42. Τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1745 παραπονεῖται ὁ Νικολὸς Νίκλος λεγόμενος Φινωμένος ὅτι ὁ Στέλιος Ὁρλάνδος ὁ λεγόμενος Πολυλογᾶς μὲ τὸ κτίριον ὅπου ἔκαμε ἠθέλησε νὰ τοῦ κλείσῃ τὸ πηγάδι τοῦ σπιτιοῦ του.

¹¹⁾ Βλ. Κατωτέρω ἔγγραφον τῆς 18-30 Ἰουνίου 1817. Πλείονα περὶ *Νίκλων* - *Νικλιάνων* βλ. Α. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Γενεαλογικὰ τῆς Ἀγγελικῆς Νίκλῃ - Σολωμοῦ. *Ἀθηνα* 52 (1948) σ. 233-244. - Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ Νίκλων - Νικλιάνων τῆς Μάνης. *Αὐτόθι* 153 (1949) σ. 47-194.

ὅποια ἀναφέρεται ἡ οἰκογένεια τῶν ἐκ Μάνης Νίκλων¹⁾, εἶναι ποικίλου περιεχομένου: διαθῆκαι, προικοσύμφωνα, πωλητήρια, χρεωστικά ὁμόλογα, πληρεξούσια, μισθωτήρια, παραιτήσεις ἀγωγῆς, δωρεαί, ναυλώσεις κλπ., καὶ εἶναι ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἀρχαιοφυλακείῳ τῆς Ζακύνθου ἀποκειμένων βιβλίων τῶν κάτωθι συμβολαιογράφων²⁾:

- 1) Βερνάδου Μπορσινιόρ (3 Μαΐου 1647–31 Μαΐου 1676).
- 2) Ἀναστασίου Τούτσα (1671).
- 3) Χριστοφάλου Βασμούλου (14 Ἰουλίου 1671–3 Δεκεμβρίου 1689).
- 4) Νικολάου Νομικοῦ (3 Ἰανουαρίου 1665–3 Ἀπριλίου 1699).
- 5) Κωνσταντίνου Νοβάκου (27 Σεπτεμβρίου 1676–31 Μαΐου 1711).
- 6) Ἱερέως Ἰωάννου Κόττη (4 Μαΐου 1664–26 Αὐγούστου 1692).
- 7) Νικολάου Λιβάνη (8 Μαΐου 1664–19 Μαρτίου 1710).
- 8) Ἰωάννου Μάτεση (4 Σεπτεμβρίου 1695–10 Φεβρουαρίου 1716).
- 9) Γεωργίου Πυρρῆ (27 Ἀπριλίου 1692–13 Ἰανουαρίου 1737).
- 10) Ἰωάννου Λενόρε (30 Δεκεμβρίου 1699–13 Νοεμβρίου 1734).
- 11) Ἀντωνίου Μαυροκεφάλου (1707).
- 12) Θ. Ζωναρά (1726)
- 13) Ἀντωνίου Βαρβιάνη (1787).
- 14) Γραδενίγου Ψημάρη (1787–1828).

Τὰ ἔγγραφα, κατόπιν παρακλήσεώς μου, ἀντεγράφησαν μετὰ πάσης προθυμίας κατὰ διαστήματα ἀπὸ τοῦ 1946 καὶ ἐντεῦθεν, ὑπὸ τοῦ ἱστοριοδίφου κ. Λεωνίδα Χ. Ζώη, διατελέσαντος ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου.

Τὸν σεβαστὸν φίλον καὶ ἀκαταπόνητον ἐργάτην τῆς ἐπιστήμης, ὅστις ἑξακολουθεῖ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 86 ἐτῶν νὰ θεωρῇ, ὡς μοῦ γράφει, τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν ὡς προσευχήν, εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμότατα.

¹⁾ Ἡ παλαιότερα ἐξ ἐγγράφου μαρτυρία εἶναι ἡ τοῦ 1591. Τὸ ἔγγραφο βλ. ἐν Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Ἀθηνᾶς 53 (1949) σ. 162–163.

²⁾ Περὶ τῶν συμβολαιογράφων Ζακύνθου βλ. Π. ΧΙΩΤΗ, ἐνθ' ἀνωτ. 3. 235. – Σ. ΔΕΒΙΑΖΗ, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος. Παρρασὸς 16 (1893) σ. 72 σημ. 2. Ὁ αὐτὸς ἐδημοσίευσεν τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων συμβολαιογράφων τῆς νήσου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Νέος Αἰὼν» Ζακύνθου ἀριθμὸς φύλλου 11. – Λ. Χ. ΖΩΗ, Σωματεῖον Συμβολαιογράφων, εἰς ἐφημ. Ζακύνθου «Λίκαιον» 1898 φύλλ. 1–17. – Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛ, Ἡ Ἑπτάνησος ὑπὸ τοῦς Βενετούς. Αἰθῆναι 1942 (1948) σ. 224 κ.ἐξ.

3. Γλῶσσα τῶν ἐγγράφων.

α) Παράγοντες συντελέσαντες εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλῶσσης τῆς διοικήσεως κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν ἐν Ἑπτανήσῳ.

Ἡ μακρὰ κυριαρχία τῶν Βενετῶν δὲν παρῆλθεν ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν κτήσεών των. Κυριεύσαντες οὗτοι τὴν Πελοπόννησον προσεπάθησαν νὰ ἐξαλείψουν τὸν ἐθνισμόν τῶν Ἑλλήνων εἰσάγοντες τὴν θρησκείαν ¹⁾ καὶ τὴν γλῶσσαν των ²⁾.

Μεγαλυτέρα ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις των εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, τὰς ὁποίας κρατήσαντες ὀριστικῶς ἐξεμεταλλεύθησαν ἀποκλειστικῶς πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ εἰσήγαγον εἰς ὅλας τὰ ἡθῆ, τοὺς νόμους καὶ τὴν γλῶσσαν των ³⁾.

Ἡ Βενετικὴ Κυβέρνησις οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους τὴν σύστασιν δημοσίων σχολείων, ἐπειδὴ «δὲν ἐποιεῖτο μονοπωλίαν μόνον τῶν ἐμπορευμάτων ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν φώτων. Καθ' ὅτι μὴ ὑπαρχόντων οὔτε σχολείων οὔτε γυμνασίων οὔτε πανεπιστημίων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους οἱ γονεῖς ἤναγκάζοντο νὰ πέμπωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Βενετίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Αὕτῃ ἡ γλῶσσα ἐκινδύνευε νὰ κατερειπωθῇ διότι πάντες οἱ νόμοι, αἱ δημόσιαι πράξεις καὶ τὰ δικαστικὰ ἔγγραφα συνετάσσοντο ἐν τῇ Βενετικῇ διαλέκτῳ» ⁴⁾.

¹⁾ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Μητρόπολις καὶ μητροπολίται Λσκεδαιμονίας κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν. Θεοδώρητος Κριτής, ὁ ἐκ Δημητσάνης. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Θεολογίας* τόμ. 20 (1949) σ. 12 - 25 ἐνθα καὶ Βιβλιογραφία. Οἱ Βενετοὶ εἶχον ὡς ἀρχὴν τὸ περίφημον ρητόν: «*Eὔμεθα Βενετοὶ καὶ ἔπειτα Χριστιανοὶ*» (Siamo Veneziani e poi Cristiani). Εἰς δὲ τὴν Ἑπτανήσον ὁ λατινικὸς κλῆρος ἐθεωρεῖτο ἀνώτερος τοῦ ὀρθοδόξου κατέχων εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τὰ πρωτεῖα. Ὑπεχρεοῦτο ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος νὰ συνακολουθῇ τὸν λατινικὸν εἰς τὰς λιτανείας καὶ εἰς τὰς προπομπὰς τοῦ Λατινεπισκόπου καὶ τῶν γενικῶν προνοητῶν θαλάσσης, καὶ νὰ ἀφαιρῇ πρὸ αὐτῶν τὸ καλυμμαύχιον καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ πολιοῦχου τῆς Βενετίας Ἀγίου Μάρκου νὰ προσφέρῃ ἔνεκα ὑποταγῆς ἢ τιμῆς εἰς τὸν Λατινεπίσκοπον ἡμίσειαν λίτραν κηροῦ. Σχετικὴν ἔγγραφον διαμαρτυρίαν τοῦ κλήρου τῆς Ζακύνθου τοῦ ἔτους 1525 βλ. ἐν Λ. Χ. ΖΩΗ, Ἐγγραφα τοῦ 16 αἰῶνος ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ζακύνθου. *Byz. Neugr. Jahr.* 13 (1936 - 37) σ. κα'. - Πρβ. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, Ἡ Ἑπτανήσος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, σ. 230-257.

²⁾ Π. ΧΙΩΤΟΥ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα Α'. σ. ιγ'. σημ. 11. - Πρβ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Σχεδιάσμα περὶ τῆς Ἰταλικῆς ἐπιρροῆς εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1866. [Καὶ εἰς *Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν* 16 (1868) φύλ. 680 σ. 1621-1624. Φύλλ. 681 σ. 1625-1628, 1632-1637].

³⁾ ΑΝΔ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ, Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως. Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον 1874 σ. 199. Ἰδιαίτερος κατεδίωξαν οἱ Βενετοὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ εἰς τὴν Κύπρον. - Βλ. Μ. ΔΕΝΔΙΑ, Γλῶσσικὰ σημειώματα, Ἀθηνᾶ 36 (1925) σ. 162.

⁴⁾ Α. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετο-

Ὁ ἱστορικὸς Μάρκος Πιέρρης Κερκυραῖος παρατηρεῖ ὅτι, ὅτε ἦτο παῖς, δὲν ὑπῆρχον οὔτε δημόσια σχολεῖα, οὔτε βιβλιοπωλεῖα, οὔτε τυπογραφεῖον ἐν Κερκύρα, αὐτὰ δὲ τὰ κυβερνητικὰ διατάγματα ἐδημοσιεύοντο χειρογράφως καὶ ἀντίτυπα γραμματικῆς τινος καὶ λεξικοῦ τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐπωλοῦντο ἐν φαρμακοπωλείῳ. Ἰδιῶται, μάλιστα δὲ ἱερεῖς ὀρθόδοξοι ἢ λατῖνοι, ἤνοιγον μικρὰ σχολεῖα, ὅπως ἐξ αὐτῶν ἀποζῶσι, διευθύνοντες αὐτὰ ὀλιγώρως καὶ ἀδεξίως¹⁾.

Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἰδιωτικοὶ διδάσκαλοι ἀνελάμβανον ἐπὶ μισθῷ νὰ διδάξωσι τοὺς παῖδας «τὰ ρωμαῖκα γράμματα, ἤγουν τὸν προοιμιακὸν καὶ πτωήχι, ψαλτήρι καὶ ἀπόστολο»²⁾.

Τοιοιτοτρόπως ἡ ἰδιωτικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ φιλοπατρία τῶν Ἑπτανησίων ἤρχετο νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν πάσης μερίμνης ἐκ μέρους τῆς Βενετικῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἔπραττε τοῦτο σκοπίμως, ἵνα ἐξαναγκάζωνται μόνοι οἱ ἐξ ἀρίστων καταγόμενοι καὶ ἔχοντες τὰ μέσα πρὸς μάθησιν νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὰ ἰταλικά ἐκπαιδευτήρια³⁾.

Τὸ ὅτι ἡ Βενετία ἀπέβλεπε διὰ τῆς ἀμαθείας νὰ ταπεινώσῃ τοὺς Ἕλληνας, παρατηρεῖ καὶ ὁ Καποδίστριας εἰς τὴν πρὸς τὸν λόρδον Castlereagh ἐκθεσίν του (1815) περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν Ἰονίων νήσων καταστάσεως καὶ προσθέτει ὅτι ἦτο ἀπίστευτος ἡ εὐκολία μεθ' ἧς παρείχοντο παρὰ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας διπλώματα, ἰδίᾳ τῆς νομικῆς, εἰς τοὺς Ἰονίους φοιτητάς⁴⁾.

Τοῦτο εἶχεν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Ἑπτανήσου.

Τοιοιτοτρόπως ἡ χρῆσις τῆς ἰταλικῆς εἶχε καθιερωθῇ βαθμηδὸν καὶ εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐπεκράτησε λοιπὸν μία διγλωσσία εἰς τὰς πόλεις, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνῃ ἀνεπηρέαστος ἡ ὁμιλουμένη τῆς μεσαίας ἐπαγγελματικῆς καὶ ἐργατικῆς τάξεως⁵⁾.

Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα, ἡ γλῶσσα τοῦ ἄρχοντος στοιχείου, εἶναι φυσικὸν νὰ ἐπιδρῇ ὅχι μόνον εἰς τὸ λοιπὸν τμήμα τοῦ ὁμιλοῦντος αὐτὴν λαοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς ὅπωςδήποτε ἐπικοινωνοῦντας πρὸς αὐτόν.

κρατίας Α'. Ἀθῆναι 1914. σ. 306. - Πρβ. Σ. ΔΕΒΙΑΖΗΝ, Ἡ ἐν Ζακύνθῳ ἐκπαίδευσις ἐπὶ βενετοκρατίας ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων πηγῶν. Περιοδικὸν *Κυψέλη* (Ζάκυνθος) 1887.

¹⁾ ΑΝΔ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. 2. 200.

²⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. κγ', κε'.

³⁾ ΑΝΔ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 204.

⁴⁾ *Αὐτόθι* σ. 199. - Πρβ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ. Ἀντίθετον γνώμην ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἔχει ὁ Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 258 - 288.

⁵⁾ Κ. ΣΟΛΛΑΤΟΥ, Ἡ Ἑθνικὴ Γλῶσσα εἰς τὴν Ἑπτάνησον. *Νέον Κράτος* 3 (1939) φύλ. 20, σ. 146.

“Οροι ναυτικοί, διοικητικοί, νομικοί, ἐπιστημονικοί, λέξεις δηλωτικαὶ διαφόρων ἀντικειμένων καὶ ἐμπορευμάτων, εἰσήγοντο καθ’ ἐκάστην εἰς τὰ νησιωτικὰ ἰδιώματα ἐκ τῆς γλώσσης τῶν Βενετῶν καὶ ἐξετόπιζον πολλὰς γνησίας Ἑλληνικάς ἢ ἐλέγοντο παραλλήλως πρὸς αὐτάς¹⁾).

Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη ἦτο ὀλιγώτερον αἰσθητὴ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Ἐκεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα διετηρήθη καθαρὰ καὶ ἀμόλυντος εἰς τὸ στόμα τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν μὲ ἀσήμαντον ἀνάμειξιν ξενικῶν στοιχείων, κυρίως λέξεων δηλωτικῶν ὄρων καὶ ἀντικειμένων τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τρανότατον τούτου τεκμήριον εἶναι ἡ ἑλληνικότης τῶν τοπωνυμίων καὶ ἡ ἀνθησις τῆς λαμπρᾶς φιλολογικῆς παραγωγῆς κατ’ αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς χρόνους τῆς Βενετοκρατίας, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ, ἂν ἔφθινεν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις²⁾).

Εἰς τὴν Κέρκυραν ἐπὶ τέσσαρας καὶ πλεόν αἰῶνας ἄρξαντες τῆς νήσου οἱ Βενετοὶ οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ ἀκούσωσι τὴν γλῶσσαν αὐτῶν κοινῶς λαλουμένην παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς περικλειομένης ὑπὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως³⁾).

Εἰς ἔγγραφον δὲ τῆς 28 Φεβρουαρίου 1827 ὁ κόμης Γκύλφορθ μεταξὺ τῶν ἄλλων γράφει ὅτι «ἔξω αὐτῶν τούτων τῶν πυλῶν τὴν Κερκύρας ἡ ἰταλικὴ ἐλάχιστα κατανοεῖται εἰς τὸ Μανδούκιον καὶ τὴν Γαρίτσαν καὶ καθόλου εἰς τὸν Ποταμόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐντὸς τῶν τειχῶν ἡ ἐπίδρασις τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν τὴν συγκρατοῦν»⁴⁾).

Καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἐπειδὴ ὁ λαὸς καὶ οἱ χωρικοὶ πρὸ πάντων ἠγνόουν τὴν Ἰταλικήν, ἡ Κυβέρνησις ἐξέδιδεν ἐν μεταφράσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν προκηρύξεις καὶ διατάγματα καὶ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς συμβολαιογράφους νὰ συντάσσουν τὰ συμβόλαια κατ’ ἀρέσκειαν εἴτε ἑλληνιστὶ εἴτε ἰταλιστὶ⁵⁾).

¹⁾ Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Βενετίας εἰς τὰς ὑπ’ αὐτῆς καταληφθείσας ἑλληνικάς χώρας. *E.E.B.Σ.* 2 (1925) σ. 307. Πλήρη σχεδὸν βιβλιογραφίαν βλ. H. R. ΚΑΗΑΝΕ, *Mediterranean Bibliography*, 1: Italian loan words in modern Greek. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ *Anuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*. New York. VII (1939-1944) σ. 187-228.

²⁾ Πρβ. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ’ ἄνωτ. σ. 309.

³⁾ Γ. ΣΑΛΒΑΝΟΥ, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρα Ἀργυράδων. Ἀθῆναι 1918 σ. 6. – Πρβ. I. Α. ΡΩΜΑΝΟΥ, Γρατιανὸς Τζώρτζης Αὐθέντης τῆς Λευκάδος. Ἱστορικὴ πραγματεία τοῦ Κ. Χόμφ, Κέρκυρα 1870 σ. 27 σημ. 1 καὶ 59.

⁴⁾ Κ. ΣΟΛΛΑΤΟΥ, ἐνθ’ ἄνωτ. σ. 154.

⁵⁾ Λ. Χ. ΖΩΗ, Ἐπίδρασις ξενοκρατίας ἐπὶ τῆς γλώσσης μας. *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* 1950 σ. 157-161. Ἐνταῦθα δημοσιεύονται ἔγγραφα τῶν ἐτῶν ἀπὸ 1504 ἕως 1900. – Πρβ. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, ἐνθ’ ἄνωτ. σ. 261-262.

Καταφαίνεται λοιπόν ότι την αντίδρασιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἠθέλησεν ἡ Βενετικὴ Κυβέρνησις νὰ καταπνίξῃ διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς βενετικῆς ὡς γλώσσης τῆς διοικήσεως καὶ τῶν δικαστηρίων. Εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν νήσων, ἰδίως δὲ τῶν Ἰονίων, πλὴν τῶν εἰς τὴν βενετικὴν γλῶσσαν γεγραμμένων, συναντῶμεν πλείστας βενετικὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἡ κατοχὴ κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς κατοίκους, ἀφοῦ καὶ ἡ γλῶσσα τῆς βουλῆς ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἡ ἰταλικὴ καὶ μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῶν νήσων ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Βενετῶν (1797) ¹⁾.

Ἡ γλωσσικὴ αὕτη ἐπίδρασις πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν ἔγγράφων τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου. Ἐκ τούτων, τὰ παλαιότερα τοῦ 1560, ὅτε καὶ καθιερώθη ἡ ἰταλικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα, εἶναι ὀλιγώτερον ἐπηρεασμένα γλωσσικῶς, τινὰ δὲ τῶν παλαιότερων εἶναι δείγματα ἀμιγοῦς ἑλληνικῆς γλώσσης ἄνευ ξενικῆς ἐπιδράσεως ²⁾.

β) *Στοιχεῖα ξενικὰ καὶ δημῶδη τῆς γλώσσης τῶν ἔγγράφων.*

Ἡ γλῶσσα τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων συμβολαίων κατὰ τοὺς νομικοὺς ὅρους ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν Κρητικῶν συμβολαίων τῆς Ἑνετοκρατίας, ἀποτελοῦσα, τρόπον τινὰ συνέχειαν ταύτης, ἀφοῦ ἐκεῖνα μὲν εἶναι τῶν ἐτῶν 1575-1643, ταῦτα δὲ τῶν ἐτῶν 1623-1824.

Εἰδικώτερον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἔκτασιν τῆς βενετικῆς ἐπιδράσεως ἀλλὰ παραλλήλως καὶ τὴν εὐρεῖαν χρῆσιν τῆς δημώδους γλώσσης.

Α'. Ἐκ τῆς Βενετικῆς ἐπιδράσεως 1) διὰ τῆς *δικαστικῆς γλώσσης* εἰσῆλθον εἰς χρῆσιν νομικοὶ ὅροι καὶ ἐκφράσεις ὡς: *ἄλμπιτρος* (arbitrio) = διαιτητής, *ἄτη* (acta) = συμβόλαια, *ἀφέντε* (absente) = ἐρημοδικία, *γιὸς* (jus) = δίκαιον, *δελίττο* (delitto) = ἔγκλημα, *δεσγούστα* (disgusto) = δυσαρέσκεια, *καρέλα* (querela) = μέμψις, *καρελάρω* (querelare) = κατηγορῶ, *κοιμέσσο* (commesso) = ἐπίτροπος, *κομπρομέσσο* (compromesso) = διαιτησία, *κονσιτουέντες* (constituentes) = ἐντολεύς, *κοντράττο* (contratto) = σύμβασις, *κονσιτόντια* (custodia) = διαφύλαξις, *λεγκίτιμα* (legittima) = νόμιμος, *λεγκιτιμαμέντε* (legittimamente) = νομίμως, *λιβέλλο* (livello) = ἑδαφονόμιον, *μινάντζια* (minaccia) = ἀπειλή, *νοτιφικάδος* (notificate) = δηλοποιῶν, *πένα* (pena) = ποινή, *πιέζος* (piezo) = ἐγγυητής, *ποσσέσσο*

¹⁾ Ἡ λύσις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος τῆς Ἑπτανήσου ἐπετεύχθη ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Lord John Seaton, ὅτε εἰσῆχθη ἡ Ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους, εἰς μὲν τὰ σχολεῖα ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1849, εἰς δὲ τὰ δικαστήρια καὶ λοιπὰς δημοσίας ἀρχὰς ἀπὸ τῆς 31 Δεκεμβρίου 1851. Ἐκτοτε πᾶσα δημοσία πράξις ἰταλιστὶ γεγραμμένη ἐθεωρεῖτο ἄκυρος.

²⁾ Τοιοῦτον ἔγγραφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Χ. Ζώη, *Ἑπτανησιακὰ Φύλλα* 1 (1948) φύλλ. 12, σ. 181-182.

(possesso) = κατοχή, *πουμπλικάρω* (publicare) δημοσιεύω, *πρετέζα* (pretesa) = αξίωσις, *προτζεδέρω* (procedere) = ενεργῶ δικαστικῶς, *ρεαλτίρω* (realdir) = ἐφεσιβάλλω, *ρεγγισιράδο* (registrato) = καταχωρισθὲν εἰς τὰ δικαστικὰ βιβλία, *ρέος* (reo) = ἔνοχος, *σκριτιούρα* (scrittura) = συμβόλαιον, ἔγγραφον, *τρανσάδα* (transatto) = ἐγκατάλειψις ἰδιοκτησίας, *τραανσισιόνε* (trasazione) = συμβιβασμός, *τριτα-τρίτζε* (diretrice) = διατάκτρια, κλπ.

2) *Διὰ τοῦ ἐμπορίου* ὑπείσῃλθον παρὰ τῷ λαῷ λέξεις α) Ἐκ τῆς συναλλαγῆς, ὥς: *ἀκόντο* (a conto) = διὰ λογαριασμόν, *βέντιτα* (ventita) = πώλησις, *γαστάλδος* (gastaldo) = ἐπίτροπος, ἀντιπρόσωπος, *γκιοῦσιος* (giusto) = ἀκριβής, *ντάννο* (danno) = βλάβη, ζημία, *καοντζιόν* (cauzione) = ἐγγύησις, *καπάρρο* (caparro) = ἀρραβών, προκαταβολή, *καπιτάλε* (capitale) = κεφάλαιον, *κοντιτζιόν* (condizione) = συμφωνία, *κορρέντε* (corrente) = νόμισμα κυκλοφοροῦν, *κουαλιτά* (qualita) = ποιότης, *κρέντιτο* (credito) = πίστισις, *μανουτατζιόν* (manutenzione) = ἀσφάλεια, *μεμόρια* (memoria) = μνήμη, λογαριασμός, *μέριτζα* (merce) = ἐμπόρευμα, *μόστρα* (mostra) = ἐπίδειξις, *μπαράττο* (baratto) = ἀνταλλαγή ἐμπορεύματος, *μπουλεττι* (bulletino) = γραμματίον, *ντακκόρδο* (d'accordo) = ἐκ συμφώνου, *ντατζι* (dazio) = δασμός, *ὀμπλατζιόνε* (oblazione) = προσφορά, *παγκαμέντο* (pagamento) = πληρωμή, *πάττος* (patto) = συμφωνία, *πέζο* (pezo) = βάρος, *πρέτσο* (prezzo) = τίμημα, *ἄξια*, *ρετζεβούτα* (ricevuta) = πιστοποιητικὸν παραλαβῆς, *σαλδάρω* (saldare) = ἔξοφλῶ, *σάλτο* (saldo) = πληρωμή, *σοῦμμα* (summa) = ἄθροισμα, *φατιούρα* (fattura) = τιμολόγιον κλπ.

3) *Λέξεις ἐνδυμάτων καὶ κοσμημάτων δηλωτικαὶ* ὥς: *ἄμπιτο* (abito) = ἐσθῆς, *βελέσσι* (velessio) = ἐπίσημον γυναικεῖον ἔνδυμα, *βέστα* (vesta) = ἐσθῆς, *καμιτσιώττο* (camiciotto) = ἐπενδύτης, *καμιζόλα* (camisole) = ἐπενδύτης, *κανναβατσέττα* (cannavaccio) = καναβόπαννον, *κάσι* (casacca) = ἐπενδύτης, *κονταπέττο* (contapetto) = κόσμημα γυναικεῖον ἐπὶ τοῦ στήθους, *κορωνέττο* (coronetto) = ἀνθόπλεκτον, *ματαράτζι* (materasso) = παχὺ μάλλινον ὕφασμα, *μέρλα* (merlo) = δαντέλλα, *μόμπιλε* (mobile) = κινητόν, ἐπιπλόν, *μπρόκκα* (brocca) = πόρπη, *ξόμπλι* (exemplum) = κόσμημα, *ὀρμιζένιος* (ormesino) = μεταξωτός, *πέτζα* (pezza) = τόπι παννί, *πεττοράλε* (pettorale) = προστερνίδιον κόσμημα, *πολακέττα* (polacetta) = γυναικεῖα ἐσθῆς, *σοττανέλλα* (sottanella) = γυναικεῖον μισοφόριον, *τζαμπελλωττένια* (campellotto) = καμηλωτός, *τορναλέττο* (tornaletto) = ὕφασμα διακοσμητικόν, *περικλίνιον* κλπ.

4) *Λέξεις ἐκ τοῦ νομισματικοῦ καὶ μετρικοῦ συστήματος* ὥς: *βατσέλι* (λατ. vascellum) = μέτρον ἐκτάσεως καὶ χωρητικότητος, *γαζέτα* (gazeta) = νόμισμα, *κάρτο* (quarto) = τὸ τέταρτον, *κολωννάτο* (colonnato) = νόμισμα, *μπρά-*

τσο (braccio) = ὁ πῆχυς, ρεάλι (reali) = νόμισμα ἀργυροῦν, τζεκκίνι (zecchino) = χρυσοῦν ἐνετικὸν νόμισμα κλπ.

δ) **Λέξεις ἐκ τοῦ ναυτικοῦ βίου** ὡς: ἀρμάδα (armata) = στόλος, ἀρριβάρω (arrivare) = φθάνω, προσεγγίζω, βιάτζο (viaggio) = ταξίδι, γαλιόττα (galiotta) = κωπήλατον, μπαστιμέντο (bastimento) = πλοῖον, μπόρδο (bordo) = πλοῖον, ναβιγκαιζιόνε (navigazione) = πλοῦς, νολέγκιο (noleggio) = νηολόγιον, παριζενέβολος (parcenevelo) = μεριδιοῦχος, πατρὸν (patron) = κυβερνήτης, περγαντι (bregantin) = ἐμπορικὸν πλοῖον, πιέλεγο (pielego) = ἱστιοφόρον, πόρτο (porto) = λιμὴν, ρεμέτζα (remeggio) = ἡ ἀρματωσιὰ τοῦ πλοίου κλπ.

Ἐκ τῆς ἰταλικῆς προσέτι ἔχομεν τὴν χρῆσιν 1) τῶν εἰς **-άρω ρημάτων**, ὡς: ἀββιζάρω (avvisare) = γνωστοποιῶ, ἀγγιουσιάρω (aggiustare) = συμβιβάζω, ἀκβισιάρω (acquistare) = ἀποκτῶ, ἀκκορδάρω (accordare) = συμφωνῶ, ἀκκουζάρω (accusare) = κατηγορῶ, ἀμπελιάρω (abilitare) = ἱκανοποιῶ, ἀππελλάρω (appellare) = ἐφεσιβάλλω, ἀππροβάρω (approbare) = ἐγκρίνω, ἀσπετιάρω (aspettare) = περιμένω, ἀτζετιάρω (accettare) = δέχομαι, βιατζάρω (viaggiare) = ταξιδεύω, δεκρετάρω (decretare) = ψηφίζω, δεπουτάρω (deputare) = διορίζω, ἐλιενάρω (alienare) = ἀποξενῶ, ἐμαντζιπάρω (manceppare) = χειραφειῶ, ἐμπορσάρω (imporsare) = θέτω εἰς τὴν τσέπην, ἱμπορτάρω (importare) = εἰσφέρω, ἱνκαμμινάρω (incamminare) = προάγω, ἱμπαρκάρω (imbarcare) = ἐπιβιβάζω, ἱνπερφετζιονάρω (imperfezionare) = ἀφίνω ἀτελές, ἱνσιάρω (instare) = ἐπιμόνως ζητῶ, καλκολάρω (calcolare) = ὑπολογίζω, καουτελάρω = (cautelare) = ἐγγυῶμαι, καπαρράρω (capparrare) = προκαταβάλλω, κερελάρω (querelare) = κατηγορῶ, κονσενιάρω (consignare) = παραδίδω, κονσιντεράρω (considerare) = ἐξετάζω, κοντινουάρω (continuare) = ἐξακολουθῶ, κοντιτζιονάρω (condizionare) = διατίθημι, κονφερμάρω (confermare) = ἐπικυρῶ, κονφινάρω (confinare) = συνορεύω, λαουδάρω (laudare) = ἐπαινῶ, ἐγκρίνω, λιμπεράρω (liberare) = ἐλευθερώνω, λιντζεντζιάρω (licenziare) = ἀπαλλάσσω, μανκάρω (manicare) = ἐλλείπω, μπενεφιτζιάρω (beneficiare) = εὐεργετῶ, μπονιφικάρω (bonificare) = βελτιῶ, ὀμπλιγάρω (obbligare) = ὑποχρεώνω, οὐζάρω (usare) = χρησιμοποιοῦ, πουμπλικάρω (publicare) = δημοσιεύω, προξεντάρω (presentare) = παρουσιάζω, πρετζιάρω (prezzare) = ἐκτιμῶ, ρεκουπεράρω (recuperare) = ἐπανακτῶ, ρεκουτζιλιάρωμαι (riconcigliare) = συμβιβάζομαι, ρεροντζιάρω (rinunziare) = ἐγκαταλείπω, ρεσιάρω (restare) = ὑπολείπομαι, ρεφονδάρω (rifiutare) = παραιτοῦμαι, ρεκαπιτάρω (ricapitare) = ἐπανέρχομαι, ριλεβάρω (rilevare) = ἀνεγείρω, ρισερβάρω (riservare) = ἐπιφυλάσσομαι, σαλδάρω (saldare) = ἐξοφλῶ, πληρώνω, σβαλεγκιάρω (svaligiare) = ληστεύω, σολλεβάρω (sollevare) = ἀνακουφίζω, σοττισφάρω (soddisfare) = ἱκανοποιῶ, σιμάρω (stimare) = ἐκ-

τιμῶ, *τερμινάρω* (terminare) = τελειώνω, *τοκκάρω* (toccare) = ἐγγίζω, *τρανσάρω* (transar) = συμβιβάζω, *φαμπρικάρω* (fabbricare) = κατασκευάζω, κ. ἄ.

2) Τῶν εἰς **-ίρω** ὡς: *ἀδεμπίρω* (adempire) = ἐκτελῶ, *ἀμπίρω* (ambire) = ἐπιθυμῶ, *ἀντερίρω* (aderire) = συνομολογῶ, *ἐζεκβίρω* (eseguire) = ἐκτελῶ, *ἰνβεστίρω* (investire) = ἐνδύω, *παρέχω* ἐξουσίαν, *ἰνστιτουίρω* (instituire) = ἐγκαθιστῶ, *κομπαρίρω* (comparire) = παρουσιάζομαι, *περβερίρω* (pervenire) = φθάνω, *ρεφερίρω* (riferire) = ὑπηρετῶ, *σοστιτουίρω* (sostituire) = διορίζω, *σουπ-πλίρω* (supplire) = ἀναπληρῶ, *φινίρω* (finire) = τελειώνω, *φουρνίρω* (fornire) = προμηθεύω κ. ἄ.

3) Ἡ κατάληξις **-δῶρος, -τῶρος**, ὡς: *γοβερναδῶρος* (governatore) = κυβερνήτης, *δεμπιτῶρος* (debitore) = χρεώστης, *ἰνκβιζιτῶρος* (inquisitore) = ἐξεταστής, *κρεντιτῶρος* (creditore) = ἐγγυητής, πιστωτής, *μαντειδῶρος* (mantenitore) = σταθερός, *προκουρατῶρος* (procuratore) = ἐπίτροπος, *σουτζεδῶρος* (successore) = διάδοχος, *σιμαδῶρος* (stimatore) = ἐκτιμητής κ.ἄ.

Παρά τὰ ἄνωτέρω ὁμως ἐγένετο παραλλήλως χρῆσις ἑλληνικῶν καὶ ἰταλικῶν λέξεων ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας ἐν τοῖς συμβολαίοις ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κάτωθι: *Σωστά τοῦ πέζου* — *γιοῦστα τοῦ πέζου*, *δίδει καὶ κονσενιάρει*, *βεβαιῶ* — *affermo*, *μαρτυρῶ* — *testifico*, *κληρονόμοι καὶ πόστεροι ἢ ἐρχόμενοι*, *μόμπιλε καὶ στάμπιλε* — *κίνητα καὶ ἀκίνητα*, *κοιμέσσοι καὶ ἐπίτροποι*, *ὑπόσχειται καὶ προμετιάρει*, *ἐναντίον καὶ κόντρα*, *ἐλευθερώνει καὶ λιμπεράρει*, *φύλαξι καὶ κουστόντια*, *δουλεύει καὶ σερβίρει*, *διὰ ῥόγαν καὶ πληρωμήν*, *κοιμένη καὶ ἀννουλλάδα*, *κριτᾶδες καὶ σιμαδῶρους*, *μόντους καὶ τρόπους*, *ρητὴ συμφωνία* — *πέρ πάττο ἐσπρέσσο*, *τάσσει καὶ προμετιάρει*, *τέχνη* — *πρεφέσιον*, *πείραξι* — *μολέστια*, *ἐκλέξαντε καὶ ἐλεγ-γέραντε* κλπ.

Ἡ παράλληλος αὕτη χρῆσις τῶν λέξεων δεικνύει τὴν ἀδυναμίαν τῆς γλώσσης τῶν κατακτητῶν πρὸς πλήρη ἐπικράτησίν της καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν διοίκησιν.

Γενικῶς αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις ἀναγινωσκομένων λέξεων ἐξηφανίσθησαν. Τοῦτο συνέβη καὶ ἐν Κρήτῃ σχετικῶς πρὸς τὰ Κρητικὰ συμβόλαια ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ ἀποδεικνύει, ὡς λέγει ὁ Γ. Χατζιδάκις¹⁾, ὅτι «γλῶσσα ἔχουσα ζωὴν καθαρίζεται οἴκοθεν ἀπὸ τῶν ξένων λέξεων, ἐν ἄλλοις δὲ λόγοις λαὸς τιμῶν καὶ διαφυλάττων τὰ πάτρια ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν ὥσεί φυσικῶς ὅσα δεινοὶ καιροὶ ἐπέβαλον αὐτῷ ὀθνεῖα καὶ οὕτω καθαρίζεται οἴκοθεν ἀπ' αὐτῶν».

¹ Βιβλιοκρισία «Χριστιανικῆς Κρήτης» ἔτ. Α', τευχ. α' καὶ β', Ἡράκλειον 1912, ἐν Ἀθηνᾶς 23 (1911) 499.

Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Ζακύνθου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀρκούντως ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἐγγράφων. Διότι παρὰ τὴν λογίαν ἔκφρασιν γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ δημώδους λόγου οὕτως, ὥστε τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἀποβαίνουν καὶ γλωσσικὰ μνημεῖα τῆς νήσου. Κατωτέρω παραθέτομεν γενικὰς τινὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐγγράφων, ἀναφερομένας εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς νήσου, χωρὶς νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ θέμα, διότι τοῦτο ἐκφεύγει τῆς ἀρμοδιότητος τῆς παρούσης μελέτης:

1) Τὸ **ἀσυνίζητον**. Ἐν Ζακύνθῳ ἐπέδωκεν ἡ ἀσυνίζητος κατάληξις **-ία** εἰς τὰ θηλυκὰ καὶ **-ίο -ία** εἰς τὰ οὐδέτερα. Οὕτω, θηλυκὰ ἔχομεν **τά**: ἀλλαξία, ἀπιδία, ἀρεσκεία, ἀφεντία, ἐξοδία, ἐσοδεία, καλοτεκνία, κλειψία, κληρονομία, λαδία, Λιβαδία, λιθία, μερία, νεραντζία, παντρεία, ποδία, πουλησία, πρωϊμία, ροϊδία, σειρία, σεμπρία, συκολυθία, συντροφία κ.ἄ., οὐδέτερα δὲ **τά**: κονπία, λιτριβεῖο, λουρία, μαγερεῖο, προικίο, ταφεῖο κ.ἄ.

Τὸ ἀσυνίζητον τοῦτο εἶναι σύνηθες ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς Ζακύνθου¹⁾, νομίζω δὲ ὅτι αἰτίαν ἔχει οὐχὶ τὴν ἐκ τῶν ἰταλικῶν εἰς **-ρία** εἰσελθόντων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν²⁾, ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἐγκατάστασιν συμπανοῦς πληθυσμοῦ ἐκ Μάνης³⁾, ὅπου τὸ ἀσυνίζητον εἶναι ἐν χρήσει εὐρείᾳ.

2) Τὰ **συμφωνικὰ συμπλέγματα** **σκ - σι - φτ - χι - ρι** ἀντὶ τῶν **σχ - σθ - πι - κτ - χθ - ρδ** ὥς:

α) **σκ** < **σχ**: ὑπόσκεισι, ὑποσκόμενος, ὑπόσκουνται, σκολαρίκια κ.ἄ.

β) **σι** < **σθ**: εἶστε, ἐμφανιστεῖς, ἐνεφανίστη, ἐπαρουσιάστη, ἐπουμεπλικαρίστη, ἐσυνιβάστη, κατέμπροστεν, στοχαστῆ, χρειαστῆ, κ.ἄ.

γ) **φτ** < **πτ**: δεκαφτιά, ἔρραφτα, ἐφτιά, θάφτουν, ραφτιάδες, σκάφτω, κ.ἄ.

δ) **χι** < **κτ**: δαχτυλίδι, δεκοχτώ, ὀχτροὺς ὀχτώ, ξεταχτό, χτίστης κ.ἄ.

ε) **χι** < **χθ**: ἐκράχτηκα.

ς) **ρι** < **ρδ**: ἀντρός, ἀντροίκια, ἐντεκα, παντριγίαν κ.ἄ.

3) **Πρόσφυμα ε**. Σύνηθες εἶναι τοῦτο καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς αὐξήσεως ἀπὸ τῶν παρωχημένων χρόνων ἐπὶ τοὺς ἀρκτικούς, ὅταν προηγῇται λέξις περατουμένη εἰς σύμφωνον **ν ἢ ς**:⁴⁾ *τὰν τὸν ἐστενέφουν, τὰ τῆς ἐκάνη, τὰ τὴν ἐφουρνίρουν, τὴν ἐδώση, τὰ τὸν ἐβγάλη, τὰ τὴν ἐκαραβοκυρεύη, τοὺς ἐστέρνει κλπ.*

¹⁾ Κ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὴν γραμματικὴν τοῦ Ζακυνθίου γλωσσικοῦ ἰδιώματος *Ἀθηνᾶ* 25 (1913) σ. 199 - 205. Πρβ. Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, ΜΝΕ, 1, 335, 340, 2, 271.

²⁾ Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ, *Ἀθηνᾶς* 16 (1904) σ. 193.

³⁾ Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Γενεαλογικά τῆς Ἀγγελικῆς Νίκλη - Σολωμοῦ. *Ἀθηνᾶ* 52 (1948) σ. 240.

⁴⁾ Βλ. Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, ΜΝΕ, 1, 231. Einl. 70. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀθηνᾶς* 38 (1927) σ. 156.

Παρά ταῦτα ἔχομεν πρόσφυμα εἰς καὶ ὅταν δὲν προηγῇται λέξις περατουμένη εἰς ν ἢ ς: ὁπὺν ἐβγάνει, ἐμπαίνει, ἐβγάζοντας κ.ἄ.

Τὸ πρόσφυμα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς γενικῆς πληθυντικοῦ ὀνομάτων ὡς: αὐτῶνε, δουλευτάδωνε, κουπιῶνε, μπάγκωνε, παιδιῶνε, σπιτιῶνε, συντροφῶνε, τζεκκινίῶνε, ὑποστατικῶνε, χρόνῶνε κ.ἄ.

4) **Ἄρθρον.** Συνήθης εἶναι ἡ μετὰ τῆς προθέσεως εἰς συνεκφορὰ τῶν τύπων τοῦ ἄρθρου ὡς: στοῦ – σιὸν – σιούς, στήν – σιάς – σίς – στές, σιὸ – σιὰ ἢ οἱ ἄνευ τῆς προθέσεως τύποι: τές – τίς (τάς) – τζι καὶ σπανιωτάτη ἡ χρῆσις τῆς γεν. πληθ. τοῦν (τῶν).

Ὁμοίως ἡ ἀνάπτυξις -ν ἐν τῇ συνεκφορᾷ τοῦ συνδέσμου γὰ μετὰ τοῦ ἄρθρου τῶν πλαγίων πτώσεων, ὡς: γὰ γτοῦ – γὰ γτόνε, γὰ γτης – γὰ γτήν, γὰ γτό.

5) **Οὐσιαστικὰ εἰς -οσύνη:** Κτιστοσύνη, μαραγγοσύνη, τσαγγαροσύνη, εἰς ἕτερον ἔγγραφον ἀπαντᾷ καὶ ἡ λ. ταμπακοσύνη (ἢ βυρσοδεψία).

6) **Ἐπίθετα.** Ἡ χρῆσις τοῦ πᾶσα¹⁾. Τοῦτο εἶναι κοινὸν δι' ὅλα τὰ γένη, λαμβανόμενον ὡς ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς στενῶς συνδεδεμένος πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν ὥστε γὰ θεωρεῖται ὅπως καὶ τὸ κάθε: Πᾶσα ἐνοῦ, πᾶσα ἄλλο προᾶμα, διὰ πᾶσα καλή του ἀναζήτησι, πᾶσα ἄλλο χρειαζόμενο.

Ὁμοίως καὶ τὸ ἅπασα: Μὲ ἅπασά του ἄλλο δικαίωμα.

Ἐκ τῶν τύπων τοῦ ὅλος σημειωτέοι οἱ: ὅλουνροῦ – ὄλωνῶν, οὔλη, οὔλα.

7) **Ἀριθμητικά.** Συνήθη τά: Ἔνας (ἐνοῦ), δύο (δυονῶν), τέσσερες, ἑφτά, ὀχτώ, δεκαφτά, δεκοχτώ, τριάντα κλπ.

8) **Ἀντωνυμίες.** Σημειωτέαι αἱ:

α) **Προσωπικὴ τρίτου προσώπου:** τος, τη, το: στενεύοντάς τονε, διορθώνοντάς τους, ἀγροικῶντας την, ἀποψάλλοντάς την, βλέποντάς τηνε, δίδει τα καὶ παραδίδει τα, κονσιδεράροντάς τα, γὰ τὸ ἔχη καὶ κάμη το.

β) **Δεικτικὴ:** ἐτοῦτος – ἐτουτουνοῦ, τοῦτονε.

γ) **Ἀναφορικαί:** Συχνότατον τὸ ἄκλιτον πού: ὁπού.

δ) **Ἀόριστοι:** ἄλλος, ἄλλουνροῦ – ἄλλων.

9) **Κλίσις.** Ποικίλοι εἶναι οἱ μεταπλασμοὶ τῶν ὀνομάτων ὡς πρὸς τὴν κλίσιν. Οὕτω, κατὰ τὰς γενικὰς ἀντρός, γυναικός, μηνός, μετεπλάσθησαν αἱ γενικαί: τοῦ ἀφεντός, αὐθεντός, βαρκός, ἡμερός, θυγατερός, κατὰ τὰ δάση ἐλέχθη καὶ τὰ δένδρη, ἐκ τῆς αἰτιατικῆς τοὺς ρηθέντας ἐσχηματίσθη ἀρσενικὸν ὁ ρηθέντας καὶ ἐκ τούτου θηλ. ἡ ρηθέντα, ἐκ τῶν ἐπιθέτων εἰς – ὤς τινὰ μετεπλάσθησαν ἐκ τοῦ

¹⁾ Γ. ΧΑΤΖΙΑΚΙ, ΜΝΕ, 2, 152. Einl. 144 σημ.

τύπου τοῦ θηλυκοῦ κατὰ τὰ εἰς -ος δευτερόκλιτα: τὸ πλατεῖο, τὸ βαθεῖο· ὁμοίως κατὰ τὸ δίκες, νίκες, ἐλέχθη ἐνταῦθα καὶ διόρισες, ὑπόσχεσες, ἔξοδες, τάξεις, ἀποκρίσεις, ἀπόφασες κλπ.

Ἐπίσης ἐλέχθη ὁ μαστορας - τοῦ μαστορά, τοῦ μαστορη καὶ τοῦ μαστόρου, τοῦ ἀγοραστοῦ καὶ ἀγορασιῆ, τοῦ προμάτου, τῆς θυγατέρας καὶ θυγατερός, ὁ κριτής, οἱ κριταί, κριτᾶδες, τῶν κριτάδων, ὁ κοπιαστής, οἱ κοπιασταί, τῶν κοπιαστάδων, ὁ μαθητής, τῶν μαθητάδων, ὁ δουλευτής, τῶν δουλευτάδων, ὁ κτίστης, τῶν κτιστάδων, ὁ πουλητής, τῶν πουλητάδων, ὁ ράφτης, οἱ ραφτιάδες, τῶν ραφτιάδων, ὁ τζαγγάρης, τῶν τζαγγαράδων κ. ἄ.

Ἐλέχθη ὁμοίως τῆς Ζάκυνθος, τοῦ Ἀντρέος. Ἐπίσης τῶν κουπίων καὶ κουπιῶνε, παιδίου, παιδιοῦ, παιδιῶν, παιδιῶνε, παιδία, παιδιά, βλησιδίου, βλησιδιοῦ, τζεκκινίου, τζεκκινιοῦ, σπιτίου, σπιτιοῦ κλπ.

10) **Ρῆμα.** α) Ἐκκληφθείσης τῆς καταλήξεως -ε ὡς τῆς τοῦ τρίτου προσώπου, ἐπεξετάθη αὕτη ἐκ τοῦ γ' ἐνικοῦ καὶ εἰς τὸ γ' πληθυντικὸν τῶν ρημάτων τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς. Οὕτω γράφονται οἱ τύποι: ἀγαποῦνε, ἀξίζουνε, ἀρρωστήσουνε, δίνουνε, ἔχουνε, θέλουνε, κληρονομοῦνε, λαβαίνουνε, μαντενίζουνε, ξοφλοῦνε, ψάλλουνε, δώσουνε, ντύσουνε, ἀγοράσανε, εἶχανε, ἐκάμανε, ἐλάβανε, ἐσταθήκανε, ἐσυμφωνήσανε, ἐχρωστούσανε, εἰθέλανε κλπ.

β) Συνήθως ὡς κατάληξις τοῦ γ' πληθ. ἐνεστιῶτος ἀντὶ τοῦ -ονται εἶναι ὁ τύπος -ονται: βρίσκονται, γένονται, γίνονται, διαλαμβάνονται, ἐλευθερώνονται, κράζονται, μαντενίζονται, ξαγοράζονται, ρεμοβέρονται, ρισερβάζονται, σολλεβάζονται, ὑπόσχονται, φαίνονται κλπ.

γ) Οἱ δεύτεροι ἀόριστοι μὲ κατάληξιν πρώτου: εἶδα, εἶδαν, εἶπα, εἶπαμεν, ἦρθαν, ἦλθας, ἦρθαν.

11) **Μετοχή.** Ἐκ τῶν μετοχῶν ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι:

α) Ὁ τύπος παρὼν χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε καὶ διὰ τὸ θηλυκόν: ἡ παρὼν διαθήκη, ἀπὸ τὴν παρὼν νῆσον κ.ἄ.

β) Ὁ εἰς -όντας ἀντὶ -ων τύπος τῆς μετοχῆς τῶν βαρυτόνων ρημάτων ὅστις εἶναι καθολικός. Οὕτω, γράφεται: ἀποψάλλοντας ἀκούοντας, ἀρριβάροντας, ἀσβεσιώνοντας, ἀφίνοντας, βγάνοντας, βλέποντας, γυρεύοντας, δουλεύοντας, δίνοντας, ἐξεκαθαρίζοντας, ἔχοντας, ἡξεύροντας, θέλοντας, θρέφοντας, ἰνβεσιύροντας, κάνοντας, κόφτοντας, λαβαίνοντας, μαθαίνοντας, οὐζάζοντας, παίροντας, πληρώροντας, σκάφτοντας, στερεύοντας, τυχαίνοντας, φινίζοντας κλπ.

Ὁ τύπος ἐπεκράτησε καὶ διὰ τὰ θηλυκά, ὡς: δίνοντας αὐτή, κόφτοντας καὶ λυνώντας αὐτή, ἔχοντας αὐτή, κάνοντας αὐτή κλπ., ἡ δὲ χρῆσις του, μαρτυρουμένη ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Κοινῆς, ἐπέδωκε μεγάλως κατὰ τὴν βυζαντινὴν

περίοδον καὶ μετὰ ταῦτα ¹⁾).

γ) Ὁ εἰς -ῶντας τύπος τῆς μετοχῆς τῶν συνηρημένων ρημάτων, ὡς: ἀγροικῶντας, ἀρχινῶντας, βοηθῶντας, ἐπιθυμῶντας, ἠμπορῶντας, μπορῶντας, παρακαλῶντας, περικαλῶντας, πουλῶντας, μαρτυρούμενος καὶ οὗτος ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Κοινῆς ²⁾).

12) **Ἐπιρρήματα**: α) εἰς -ως: ἀλλέως, ἀνταμῶς, ἐφημεσίως, θεληματικῶς, μετρητῶς, στοματικῶς, χειριδοτῶς, χειροδοτῶς κλπ.

β) Εἰς -α: ἀνάμεσα, ἀντάμα, ἀξесυναίριστα, εἰρηνικά, ἐμπιστεμένα, ἡγαπημένα, θεληματικά, καλά, μέσα, μισιακά, μπιστεμένα, ξανάρχα, ξέχωρα, ὀλοτριγυρα, πρῶτα, σιμά, τιμημένα, τιμητικά, χωρία, κ.ἄ. Τούτων ἡ ἐμφάνις ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς πρώτης γραπτῆς παραδόσεως, ἀπὸ δὲ τῶν Μέσων Χρόνων κατέστησαν κοινὰ ἐκβαλόντα κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ εἰς -ως ³⁾).

Ποικίλη καὶ πλουσία εἶναι ἡ χρῆσις στοιχείων δημῶδους λόγου ὡς εἰς τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν: Γεναρίου-Γιανουαρίου, Φλεβαρίου, Μαγίου, Γιούλιου, Ἀγούστου, Δικεμβρίου, εἰς τὴν παράθεσιν δημῶδων τύπων ὡς γιομᾶτα, ἐδικός, ἱερέας, γιός, μέρα, θροφή, ἀνταποκρένεται, ἀνταποκρίνεται, ἀποκρίνεται, ἀποκρένεται, ὑποκρένεται, ποκρένεται (ἅπαντα μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πληρῶναι), ἐντύνω, ντένω, ντύνω, εὐρίσκομαι, βρίσκομαι ἐγδύεται, ἐγδύνεται (δηλ. ἀπαλλοτριοῦται) κλπ., καὶ εἰς τοὺς τύπους τῶν κυρίων ὀνομάτων, ὡς Ἀναστάσις, Δημήτρις, Γιάννης, Γληγόρης, Μιχάλης, Νικόλας, Νικολός, Κωσταντῆς κλπ.

Ἡ σύνταξις ἐπίσης καὶ γενικῶς ἡ φραστικὴ διατύπωσις εἶναι καταφανῶς ἐπηρεασμένη ἐκ τοῦ δημῶδους λόγου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὥστε δικαίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ κατωτέρω ἔγγραφα ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα διὰ τὴν μελέτην τοῦ Ζακυνθίου ἰδιώματος.

5. Σημασία τῶν ἐγγράφων.

Τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα δὲν εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν παλαιότερων τῆς νήσου, διότι τὰ σωζόμενα εἰς τὸ Ἀρχαιοφυλακεῖον αὐτῆς ἀνέρχονται μέχρι τοῦ 1500 περίπου ⁴⁾).

¹⁾ Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, Einl. σ. 143 - 144. πρβ. Φ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗ, Ἡ μετοχὴ στὰ Νεοελληνικά Ἀθήνα 1946.

²⁾ Ἐνθ' ἄνωτ.

³⁾ Διὰ πλείονα βλ. ΑΝΘ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπιρρήματα εἰς -α. Λεξικογραφικὸν Δελτίον τῆς Ἀκαδημίας. Ἀθῆναι 2 (1940) σ. 3 - 74.

⁴⁾ Ἐν τῶν παλαιότερων ἐγγράφων εἶναι τὸ Χρονικὸν τοῦ Γιωργιᾶ τοῦ ἔτους 1505. Τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ Σ. ΔΕΒΙΑΖΗ ἐν περιοδ. «Κυψέλη» 3 (1886) φύλλ. 17 (41) σ. 198 - 200. -

Τὸ παλαιότατον μέχρι σήμερον ἔγγραφον εἰς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖται ἡ οἰκογένεια Νίκλων ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον εἶναι τοῦ ἔτους 1591¹⁾. Ἐπιμελεστέρα ὅμως ἔρευνα εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς νήσου θὰ φέρῃ ἀσφαλῶς εἰς φῶς εἰδήσεις καὶ διὰ παλαιότεραν ἀκόμη ἐποχὴν, ἀφοῦ ἐξ ἄλλης πηγῆς μαρτυροῦνται οἱ Νίκλοι τῆς Μάνης εἰς τὴν Ζάκυνθον τῷ 1554²⁾.

Πλὴν τοῦ γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐγγράφων ἡ σπουδαιότης αὐτῶν ὑπὸ ἔποψιν πραγματικῶν εἰδήσεων εἶναι σημαντική.

Οἰκογένειαι τῆς νήσου, ἀναφερόμεναι τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. Λ. Χ. Ζώη εἰς τὸ Λεξικὸν αὐτοῦ, μαρτυροῦνται ἐνταῦθα εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ὥς αἱ *Βαρσαμᾶ*, *Βερούση*, *Κοσμᾶ*, *Μασάρη*, *Μπουζιάνου*, *Ρουμελιώτη* κ.ἄ., ἕτεραι δὲ ἀναφέρονται διὰ πρώτην φορὰν καὶ ἐκ Ζακύνθου, ὥς αἱ *Βραιζάμου*, *Δελετεμένου*, *Λρογγίτη*, *Ζαγάλη*, *Ζαπάντη*, *Θοδόση*, *Καλεστάνου*, *Καρδιανοῦ*, *Λουκᾶ*, *Μεγκενάτη*, *Μουδάτζου*, *Νομίτζη*, *Ντεμπονέρα*, *Ντεράζου*, *Πανδῆ* κ.ἄ., καὶ ἐκ Μάνης ὥς αἱ *Γουνελᾶ*, *Κονιάρη*, *Ραγκαβᾶ*, κ.ἄ.

Ὅμοίως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀναγραφὴ τοπωνυμίων παλαιῶν καὶ ἐκ Ζακύνθου ὥς: *Βολύμα* ἢ, *Βολύμες* οἱ, *Κόπανος* ὁ, *Λεῦκο* τό, *Λοῦρος* ὁ, *Μαροῦ* τοῦ, *Μπαῖτον* τὸ κ. ἄ., καὶ ἐκ Μάνης ὥς: *Ἀρδούβιζα* ἢ, *Βοίτυλο* τό, *Γίπορο* τό, *Γερολιμιῶνας* ὁ, *Γίτια* ἢ, *Κίτια* ἢ, *Λοῦ* τό, *Ζαρνάτα* ἢ, *Καρνούπολις* ἢ, *Κατζιπούνεση* τοῦ, *Κελεφᾶ* τοῦ, *Κονταργιάνικα* τά, *Μάνη* ἢ, *Χαμηλὴ* ἢ, *Μαῖνη* ἢ, *Μάριο* ἢ, *Brazzo di Maína*, *Μέσοπος*, *Πόρτιο-Καῖον* τό, *Πουλαριοὶ* οἱ, *Πραστίον* τό, κ.ἄ.

Διαφωτίζονται προσέτι πλεῖστα ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς οἰκονομικοὺς καὶ γεωργικοὺς θεσμοὺς τῆς νήσου. Οὕτω π.χ. ἀνευρίσκομεν εἰδήσεις περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀνέθετον πρὸς τινα τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων των, πληροφροούμεθα τὸν τρόπον τῆς καλλιεργείας, τὰ εἶδη τῶν παραγομένων προϊόντων καὶ τὴν ἀγοραστικὴν αὐτῶν ἀξίαν, τὸ μετρικὸν καὶ τὸ νομισματικὸν τῆς νήσου σύστημα, τὸν τρόπον τοῦ δανείζεσθαι, τῆς συντάξεως ἀγοραπωλησιῶν καὶ μισθώσεων ἀκινήτων, τῆς συντάξεως προικοσυμφώνων καὶ προικοπαραδόσεων καὶ ἐξ αὐτῶν τὰ χάριν προικὸς διδόμενα ἀκίνητα ἢ νομίσματα, κοσμήματα, ἐνδύματα, οἰκιακὰ ἐπιπλα καὶ σκεύη, τὸν τρόπον τῆς χειραφετήσεως ἀνηλίκου, τῆς παραιτήσεως ἀγωγῆς, κλπ., ὥστε τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων τούτων ἀποβαίνει

Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 2 (1890) σ. 153 - 156 καὶ τελευταίως εἰς τὸ περιοδ. *Ἑπτανησιακὰ Φύλλα* 1 (1947) φύλλ. 7 σ. 95 - 97. Ἄλλο παλαιὸν συμβόλαιον τοῦ ἔτους 1508 βλ. ὑπὸ Λ. Χ. ΖΩΗ, *Αὐτόθι* φύλλ. 12 σ. 181 - 182.

¹⁾ Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, ἐνθ' ἀνωτ. *Ἀθηνα* 53 (1949) σ. 162 - 163.

²⁾ Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, ἐνθ' ἀνωτ. *Ἀθηνα* 52 (1948) σ. 234 σημ. 3.

σημαντικὸν ὄχι μόνον διὰ τὸν θέλοντα νὰ μελετήσῃ τὸ δίκαιον τῆς Ζακύνθου ἐπὶ Βενετοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν καθόλου ζωὴν τῆς νήσου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

6. Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων.

Τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα 129 ἔγγραφα εἶναι ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀρχαιοφυλακείῳ τῆς Ζακύνθου ἀποκειμένων βιβλίων τῶν συμβολαιογράφων τῆς νήσου. Τὰ ποικίλου ἐνδιαφέροντος θέματα τούτων, ὡς ἀναγόμενα εἰς τὸν κύκλον ἐρεῦνης καὶ μελέτης τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἐκφεύγουν τῆς ἀρμοδιότητος τῆς παρούσης ἐργασίας. Διὰ ταύτης παρέχονται μόνον γλωσσικὰ καὶ πραγματικὰ ἐρμηνεύματα οὕτως ὥστε νὰ εὐκολύνεται ὁ νομικὸς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων.

Πρὸς τοῦτο, ἀμέσως κάτωθεν ἐκάστου ἐγγράφου παραθέτομεν τὰς ἀναγραφὰς τῶν ἀναγκαίων σχολίων, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, εἰς δὲ τὸ τέλος τῆς μελέτης πίνακα κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων ὡς καὶ ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως.

Βασικὸν βοήθημα ὑπῆρξε τὸ πολύτιμον «*Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου*» τοῦ κ. Α. Χ. Ζώη· διὰ τοῦτο ὀνόματα καὶ πράγματα ἀναφερόμενα εἰς αὐτὸ παρατίθενται εἰς τὴν ἐργασίαν ἄνευ τῆς σχετικῆς παραπομπῆς.

Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐγγράφων ἐτηρήθησαν τὰ ἑξῆς:

1) Τὰ ἔγγραφα ἀναγράφονται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.

2) Προτάσσεται τοῦ κειμένου ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐγγράφου, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου, ἀκολουθεῖ ἡ χρονολογία τῆς συντάξεως αὐτοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ συμβολαιογράφου, τὸ βιβλίον αὐτοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς σελίδος εἰς ἣν τοῦτο εὐρίσκεται.

3) Εἰς τὸ κείμενον, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀναγνωστῶν, ἀποκαθίσταται ἡ στίξις καὶ ἡ ὀρθογραφία, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται ὁ τύπος τῶν λέξεων ἢ ἡ φθολογικὴ παράδοσις τοῦ κειμένου.

Ἐξαιρετικῶς δὲν μετεβλήθη ἡ ὀρθογραφία καὶ ὁ τονισμὸς τῶν αὐτογράφων ὑπογραφῶν καὶ σημειώσεων τῶν ὑπογραφέων τῶν ἐγγράφων.

4) Διὰ τὰς ἐκ τῆς βενετικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης λέξεις ὡς βάσις ἐλήφθη ἡ ὀρθογραφία τῆς ἰταλικῆς.

Κριτικὰ σημεῖα ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἑξῆς:

() = βραχυγραφίαι.

< > = πιθανή παράλειψις λέξεως ὑπὸ τοῦ γραφέως.

. . . = γράμματα δυσανάγνωστα.

(;) = Ἀμφίβολος ἀνάγνωσις λέξεως ἢ σημασία αὐτῆς.

ΕΓΓΡΑΦΑ

1.

Ἐγγραφὸν ἐξοφλήσεως ἐκατέρωθεν ἀπαιτήσεων τῆς 29 Μαΐου 1653.

Νοτάριος Β. Μπονσινιόρ ¹⁾ (Βιβλ. 12 σ. 115).

† 1653 Μαΐου 29. Τὴν σήμερον ἐνεφανίστησαν κατέμπροστε ἐμοῦ νοταρίου ²⁾ καὶ μαρτύρων ὑπογεγραμμένων παρόντες καὶ σωματικοὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ κύρ Μιχάλης Νίκλος ³⁾ τοῦ ποτέ ⁴⁾ Στρατῆ ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου ὁ μ(ισσέ)ρ Πέτρος Κοντοστάβλης ⁵⁾, τὰ ὅποια μέρη ἐσυμφώνησαν ὥς κάτωθεν: ἤγουν ὁ ἄνωθες Νίκλος κράζεται πλερωμένος καὶ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν αὐτὸν Κοντόσταβλο σ' ὅ,τι ἐπρεξεντάριζε εἰς δυνάμεως τῆς ἰντιματξιὸς στὰς 26 τοῦ Μαρτίου

¹⁾ Μπονσινιόρ (Bonsignore). Ἡ οἰκογένεια αὕτη μαρτυρεῖται ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1624. Ἐκ ταύτης ὁ Βερνάρδος τοῦ Φραγκίσκου ἐ χρημάτισε Συμβολαιογράφος Ζακ. ἀπὸ 3 Μαΐου 1647 - 31 Μαΐου 1676. Ἄλλος Ἀθανάσιος τοῦ Διονυσίου λόγιος, γεννηθεὶς τῷ 1827, διὰ τὴν ρητορικὴν του εὐφράδειαν ἐκλήθη «καλλικέλαδος τῆς Ζακύνθου ἀηδών».

²⁾ Νοτάριον. Οἱ συμβολαιογράφοι ἐν Ἑπτανήσῳ ὥς καὶ ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐκαλοῦντο νοτάριοι, νοτάρροι καὶ νοδάρροι (ἐνετ. podaro). Διωρίζοντο ὑπὸ τῆς Ἑνετ. Διοικήσεως καὶ ἐθεωροῦντο δημόσιοι ὑπάλληλοι, δι' ὃ γράφονται καὶ νοτάρροι πούμπλικοι ἢ δημόσιοι νοτάρροι τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Κρητικά Συμβόλαια Ἑνετοκρατίας 1575 - 1643. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Κρήτης τόμ. 1 (1912) σ. 9. (Εἰς τὸ ἀνάτυπον τοῦτο θὰ γίνωνται ἐφεξῆς καὶ αἱ παραπομπαί). Ἐν Ζακύνθῳ οἱ τῆς ἐξοχῆς νοτάρροι καλούμενοι καὶ (Δι)δάσκαλοι μετήρχοντο καὶ τοὺς πραγματογνώμονας. Νοτάρροι ἐγίνοντο καὶ οἱ ἱερεῖς. Βλ. Α. Χ. ΖΩΗ, Σωματεῖον συμβολαιογράφων, ἐν ἐφημ. Ζακ. «Δίκαιον» 1898 φύλλ. 1 - 17. πρβ. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ, Ἡ Ἑπτάνησος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, Ἀθῆναι 1942 σ. 223 - 225.

³⁾ Μιχάλης Νίκλος. Ἡ οἰκογένεια Νίκλων τῆς Μάνης μαρτυρεῖται ἐγκατεστημένη ἐν Ζακύνθῳ ἤδη τῷ 1554. Πλείονα βλ. Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Γενεαλογικά τῆς Ἀγγελικῆς Νίκλη - Σολωμοῦ, Ἀθηνᾶ 52 (1948) σ. 233 - 243. - Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ Νίκλων - Νικλιάνων τῆς Μάνης. Αὐτόθι 53 (1949) σ. 147 - 194.

⁴⁾ Μιχάλης Νίκλος τοῦ ποτέ Στρατῆ. Συνήθης ἡ χρῆσις τοῦ ποτέ ὅταν δὲν ζῇ ὁ πατήρ ἢ ὁ σύζυγος κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τοῦ ἐγγράφου.

⁵⁾ Κοντοστάβλης. Ἡ οἰκογένεια Κοντοστάβλων ἐκ Μάνης μαρτυρεῖται ἐν Ζακύνθῳ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1509, ἐνεγράφη δὲ ἐν τῇ Χρυσοβίβλῳ τῷ 1578. Παρωνύμια ταύτης τὰ: Μπιζάρρος 1774, Τριζάμπελος 1723, Χορταράκης 1714, Ἀλουμπᾶς 1750. Ἐλέγοντο καὶ οἱ τύποι Κοντόσταβλος καὶ Κοντοσταβλάκης. Πλείονα περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης βλ. Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Μελισσηνοὶ καὶ Κοντόσταβλοι ἐκ Μάνης εἰς Ζακύνθον (1509), Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας 3 (1950) 141 κ.ἐξ.

